

บทที่ 1

บทนำ

1. ปัญหาหลักที่ต้องการศึกษาและความสำคัญของเรื่อง

ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อสิ่งมีชีวิต ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์อื่น ๆ เพราะป่าไม้มีประโยชน์ทั้งการเป็นแหล่งวัตถุดิบของปัจจัยสี่ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรคสำหรับมนุษย์ นอกจากนี้ยังมีประโยชน์ในการรักษาสมดุลของสิ่งแวดล้อม ถ้าป่าไม้ถูกทำลายลงไปมาก ๆ ย่อมส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ รวมถึงป่าสนวัดจันทร์ซึ่งเป็นผืนป่าสนธรรมชาติที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย ประกอบด้วย สนธรรมชาติ 2 ชนิด คือ สนสองใบ (*Pinus merkusii*) หรือไม้เกี๊ยะดำ และ สนสามใบ (*Pinus kesiya*) หรือไม้เกี๊ยะเหลือง ซึ่งไม้สนทั้ง 2 ชนิด ชุมชนท้องถิ่นชาวปกากะญอที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ตำบลบ้านจันทร์ อำเภอกัลยาณิวัฒนา จังหวัดเชียงใหม่ ได้ใช้ประโยชน์เป็นไม้ใช้สอยในการก่อสร้าง ใช้เป็นไม้เชื้อเพลิงและการฟืนฟางป่าในรูปแบบอื่น ๆ เช่น การเก็บหาของป่า และการเป็นพื้นที่ต้นน้ำ เป็นต้น ซึ่งชุมชนมีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยการอาศัยวัฒนธรรมของชาวปกากะญอเป็นแนวทางในการจัดการ

สถานการณ์การใช้ประโยชน์จากป่าไม้และป่าสนในปัจจุบัน พบว่า ยังมีการใช้ประโยชน์จากป่าหลากหลายประเภทดังเช่นในอดีต ได้แก่ การเก็บหาของป่า การใช้ประโยชน์ไม้เชื้อเพลิง การใช้ประโยชน์ไม้เพื่อการก่อสร้าง เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่า ต้นสนสองใบขนาดใหญ่จำนวนมากมีร่องรอยการเจาะชั้นสน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผลมาจากการให้สัมปทานเจาะชั้นสนแก่บริษัทเอกชนในอดีตและการถากเก็บไม้เกี๊ยะของชาวบ้าน ทำให้มีความเสี่ยงต่อการหักโค่นของต้นสูง โดยเฉพาะหากเกิดไฟป่าในพื้นที่อันจะส่งผลกระทบต่อสุขภาพของป่าในอนาคต รวมทั้งยังคงมีร่องรอยความขัดแย้งและความไม่ไว้วางใจกันระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับเจ้าหน้าที่ภาครัฐโดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ป่าไม้ และเจ้าหน้าที่จากองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ เนื่องจากเคยมีความขัดแย้งกันมาก่อนในครั้งอดีต ประกอบกับยังมีความไม่เข้าใจเกี่ยวกับภารกิจของสวนป่าสนวัดจันทร์ว่ามีภารกิจหลักอะไร และมีความกังวลว่าตามภารกิจของสวนป่าแล้วต้องมีการตัดไม้ แม้ปัจจุบันสถานการณ์โดยรวมจะดีขึ้นบ้างแล้วก็ตาม

สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูงได้เห็นถึงความสำคัญดังกล่าว ในปี พ.ศ. 2560 จึงได้ศึกษาแนวทางการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน ใน 3 ชุมชนของศูนย์พัฒนาโครงการหลวงวัดจันทร์ ได้แก่ บ้านวัดจันทร์-ห้วยอ้อ บ้านแจ่มน้อย และบ้านเด่น ตำบลบ้านจันทร์ อำเภอกัลยาณิวัฒนา จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีเป้าหมายเพื่อเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนปกากะญอที่มีความผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างมากในการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน โดยผลการดำเนินงาน พบว่า ชุมชนบ้านวัดจันทร์ บ้านแจ่มน้อย และบ้านเด่น ส่วนใหญ่มีการฟืนฟางทรัพยากรป่าไม้ โดยแต่ละชุมชนมีความรู้ ภูมิปัญญา ความเชื่อในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ และกฎระเบียบ ที่ใช้ในการอนุรักษ์ และจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่มีฐานมาจากวัฒนธรรมของตนเอง สำหรับการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ป่าสนวัดจันทร์ พบว่า ในพื้นที่ตำบลบ้านจันทร์ ซึ่งมีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 373,388 ไร่ ในช่วงเวลากว่า 12 ปี ที่ผ่านมามีพื้นที่ป่าไม้ที่เพิ่มขึ้นจากการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าด้วยโครงการต่าง ๆ ประมาณ 34,447 ไร่ (ร้อยละ 9.2) มีพื้นที่ที่ถูกบุกรุกประมาณ 37,837 ไร่ (ร้อยละ 10.1) พื้นที่ป่าไม้ที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงในรอบ 12 ปี มีประมาณ 301,104 ไร่ (ร้อยละ 80.6) โดยภาพรวมแล้วพื้นที่ป่าไม้ในตำบลบ้านจันทร์มีพื้นที่ลดลงประมาณ 3,390 ไร่ (ร้อยละ 0.9)

นอกจากนี้ยังมีปัจจัยสนับสนุนและเงื่อนไขในการพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน ได้แก่ ชุมชนมีวิถีวัฒนธรรม ความเชื่อ และองค์ความรู้ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

และเอื้อต่อการจัดการการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน มีกฎระเบียบของชุมชน ซึ่งยังสามารถบังคับใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ป่าสนธรรมชาติ มีผู้นำทางศาสนาที่คนในชุมชนเคารพ การมีแผนที่ทำกินรายละเอียดของชุมชน รวมทั้งการจัดแบ่งพื้นที่ป่าไม้ พื้นที่อยู่อาศัย และพื้นที่เกษตรกรรมอย่างชัดเจน มีแผนพัฒนาระดับชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในแผนขององค์การบริหารส่วนตำบล และได้รับการสนับสนุนจากองค์กรต่างๆ เช่น กรมป่าไม้ โครงการหลวง องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ และมูลนิธิรักษ์ไทย ทั้งในด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิต การใช้ประโยชน์ที่ดิน และการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้

สำหรับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในพื้นที่ แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ตามระดับการมีอิทธิพลต่อความสำเร็จของการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ ได้แก่ 1) กลุ่มที่มีอิทธิพลสูงและมีผลกระทบสูง ประกอบด้วย กรมป่าไม้ องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ ชาวบ้านกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่า (บ้านวัดจันทร์-ห้วยอ้อ บ้านแจ่มน้อยและบ้านเด่น) และองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) 2) กลุ่มที่มีอิทธิพลสูงแต่ผลกระทบต่ำ ประกอบด้วย ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงวัดจันทร์ สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน) ผู้นำชุมชน องค์การบริหารส่วนตำบล และฝ่ายปกครอง 3) กลุ่มที่มีอิทธิพลต่ำแต่ผลกระทบสูง ประกอบด้วย ประชาชนทั่วไปที่เข้ามาอาศัยในพื้นที่ชุมชน 4) กลุ่มที่มีอิทธิพลต่ำและผลกระทบต่ำ คือ กลุ่มธุรกิจขนาดย่อมในพื้นที่ เช่น กลุ่ม pine forest (กลุ่มคนรุ่นใหม่ในพื้นที่ที่ต้องการสร้างชุมชนให้สามารถพึ่งตนเองได้) ร้านค้าในชุมชน และสถาบันการศึกษาที่เข้ามาทำวิจัยในพื้นที่ ทั้งนี้ กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลัก 2 กลุ่มแรก ถือเป็นกลุ่มที่มีบทบาทและหน้าที่หลักและมีอิทธิพลต่อความสำเร็จในการส่งเสริมและสนับสนุนการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ในชุมชน

จากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลัก มีดังนี้ 1) กรมป่าไม้ ดำเนินกิจกรรมผ่านกลุ่มสมาชิกในชุมชนที่เข้าร่วมโครงการสร้างป่าสร้างรายได้ 2) องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ ดำเนินกิจกรรมผ่านเกษตรกรเจ้าของแปลงที่เข้าร่วมโครงการปลูกสร้างสวนป่าด้วยการปลูกเสริมป่า โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่ 3) ชาวบ้านกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่าในชุมชน 3 ชุมชน จะเป็นคนขับเคลื่อนการดำเนินงานต่างๆ รวมถึงเป็นผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมในท้องถิ่น ที่เกี่ยวข้องกับการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้สู่บุคคลภายนอก และเป็นผู้ตัดสินใจและเลือกนำองค์ความรู้ต่างๆ ทั้งจากงานวิจัยและงานส่งเสริมมาใช้ในพื้นที่ของตนเอง 4) องค์กรพัฒนาเอกชน จะมีประสบการณ์ในการทำงานวิจัยท้องถิ่นและสามารถเป็นตัวแทนของชุมชนในการเป็นต้นแบบแห่งการเรียนรู้การฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ การได้รับความร่วมมือ สนับสนุน และแลกเปลี่ยนประสบการณ์จากองค์กรพัฒนาเอกชน จะเป็นช่องทางที่จะทำให้การฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ได้อย่างยั่งยืนประสบผลสำเร็จ 5) ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงวัดจันทร์ เป็นหน่วยงานที่เน้นการส่งเสริมอาชีพด้านการเกษตรสู่ชุมชน ให้สามารถนำองค์ความรู้ด้านการเพาะปลูกที่ดีไปปรับใช้กับการปลูกไม้ยืนต้นตามแนวทางของโครงการป่าชาวบ้านฯ ในแปลงปลูกฟื้นฟูต่างๆ ได้ รวมถึงช่องทางการตลาดที่กว้างของโครงการหลวง หากในอนาคตมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากทรัพยากรป่าไม้ อาจเป็นทางเลือกหนึ่งในการเพิ่มรายได้และอาชีพในชุมชน 6) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นผู้สนับสนุนงบประมาณและการบังคับใช้กฎหมายต่างๆ เกี่ยวกับการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ผ่านอำนาจของหน่วยงาน 7) ฝ่ายปกครอง หากมีความเข้าใจในการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ อย่างยั่งยืน และมีการประชาสัมพันธ์หรือจัดกิจกรรมเกี่ยวกับการฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้และสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์แก่ผู้นำชุมชนซึ่งมีการประชุมอย่างต่อเนื่องทุกเดือน ก็จะเป็นทางหนึ่งในการทำความเข้าใจกับชุมชนในพื้นที่

จากการศึกษาในปีงบประมาณ พ.ศ. 2560 ที่ผ่านมา มีแนวทางเบื้องต้นในการบูรณาการความร่วมมือกับกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลัก ดังนี้ (1) การพัฒนางานวิจัยโดยกระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชน

(2) การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านทรัพยากรป่าไม้อย่างต่อเนื่อง (3) การจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรป่าไม้ทั้งในด้านการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ร่วมกัน (4) จัดทำแหล่งเรียนรู้ด้านการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน จากแปลงตัวอย่างของเกษตรกรนาร่อง (5) จัดทำข้อเสนอแนะแนวทางการสร้างรายได้หรือสร้างมูลค่าที่เกิดจากการฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ (6) การสนับสนุนข้อมูลเชิงวิชาการและข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ของในชุมชน ซึ่งในปี พ.ศ. 2560 ได้ดำเนินการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ป่าไม้สนอย่างยั่งยืนตามหลักวิชาการ ในการนำชาวบ้านและผู้นำชุมชนเป้าหมายที่สนใจเข้ามาศึกษาดูงานแปลงทดลองปลูกไม้สนในพื้นที่หน่วยย่อยห้วยงู พร้อมทั้งการให้กล้าไม้สนต่างถิ่นไปทดลองปลูกในพื้นที่ทำกินของตนเอง (7) การประสานงานในการร่วมชี้แจงและจัดทำแผนการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน ดังนั้น ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2561 จึงต้องดำเนินงานต่อเนื่องจากปีที่ผ่านมา เพื่อเสริมสร้างการบูรณาการการทำงานร่วมกันระหว่างกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลัก ไปใช้สำหรับการวางแผนกิจกรรมด้านการฟื้นฟูและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืนบนฐานงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน เพื่อนำไปสู่การฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืนและสอดคล้องกับวัฒนธรรมของชุมชนบ้านวัดจันทร์

2. วัตถุประสงค์

2.1 เพื่อศึกษาแนวทางการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืนภายใต้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านวัดจันทร์

2.2 เพื่อเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน

3. ขอบเขตการศึกษา

3.1 ขอบเขตเชิงพื้นที่

ชุมชนบ้านวัดจันทร์-ห้วยอ้อ บ้านแจ่มน้อย และบ้านเด่น ตำบลบ้านจันทร์ อำเภอกัลยาณิวัฒนา จังหวัดเชียงใหม่

3.2 ขอบเขตเนื้อหา

1) การศึกษาแนวทางการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืนภายใต้กระบวนการมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลัก ประกอบด้วย

- ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกลุ่มที่ 1 กลุ่มที่มีอิทธิพลสูงและมีผลกระทบสูง ประกอบไปด้วย กรมป่าไม้ องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ ชาวบ้านกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่า และองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs)
- ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกลุ่มที่ 2 กลุ่มที่มีอิทธิพลสูงแต่ผลกระทบต่ำ ประกอบด้วย ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงวัดจันทร์ สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน) ผู้นำชุมชน องค์การบริหารส่วนตำบล และฝ่ายปกครอง

โดยนำแนวทางการทำงานร่วมกัน ไปสู่การศึกษา ดังนี้

- (1) การพัฒนางานวิจัยโดยกระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชน
- (2) การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านทรัพยากรป่าไม้อย่างต่อเนื่อง
- (3) การจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรป่าไม้ทั้งในด้านการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ร่วมกัน
- (4) จัดทำแหล่งเรียนรู้ด้านการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน จากแปลงตัวอย่างของเกษตรกรนาร่อง

(5) จัดทำข้อเสนอแนะแนวทางการสร้างรายได้หรือสร้างมูลค่าที่เกิดจากการฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้

(6) การสนับสนุนข้อมูลเชิงวิชาการและข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน

(7) การประสานงานในการร่วมชี้แจงและจัดทำแผนการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน และแนวทางอื่นๆ เพิ่มเติมนอกเหนือจากนี้ ที่ได้จากการศึกษาในปี พ.ศ. 2561

2) การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และความร่วมมือของภาคส่วนต่างๆ ในการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้

3) การประเมินผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น จากการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ป่าไม้อย่างยั่งยืนตามหลักวิชาการให้แก่ชุมชน ในประเด็น (1) ประโยชน์ของทรัพยากรป่าไม้ (2) การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ และ (3) การอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้

4) การประเมินและวิเคราะห์กฎระเบียบที่ใช้ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน ในด้านความเหมาะสม ระดับการบังคับใช้ในชุมชน และความสอดคล้องกับข้อกำหนดและกฎหมายด้านป่าไม้ในปัจจุบัน

